

Trender och tendenser i högskolan

Efter flera år med kraftiga intäktsökningar för forskning och utbildning på forskarnivå skedde ett litet trendbrott vad gäller lärosätens finansiering år 2015. Intäkterna för forskning och utbildning på forskarnivå planade ut samtidigt som det blev en liten ökning av anslagen för utbildning på grundnivå och avancerad nivå. De senaste årens utveckling med färre nybörjare på alla nivåer i högskolan fortsatte dock 2015. Men till skillnad mot tidigare år ökade inte antalet anställda i högskolan 2015, utan de var ungefär lika många som föregående år. 2015 var alltså ett år då högskolan inte expanderade.

Den utbyggnad av utbildningen på grundnivå och avancerad nivå som inleddes under 2015 har således inte lett till någon ökning av antalet nya studenter i högskolan, men antalet nybörjare ökade på flertalet av de program där regeringen vill se en expansion.

Färre sökande men fortsatt stort intresse för högskolestudier

Efter flera år med ökat antal sökande till högskolan minskade antalet sökande utan tidigare högskolestudier med tre procent inför hösten 2015. Intresset för högskolestudier är dock fortfarande högt och antalet uppgick till 131 300 personer. Det kan jämföras med omkring 120 000 sökande vid lågkonjunkturen 2009 och omkring 100 000 åren dessförinnan. Även antalet antagna minskade något hösten 2015 och andelen antagna av de sökande var därmed 43 procent, samma nivå som 2014.

Antalet sökande skiljer sig mellan olika utbildningar, och av yrkesexamensprogrammen är det flest sökande till program mot olika lärarexamina, följda av programmen mot civilingenjörsexamen, sjuksköterskeexamen samt socionom- och juristexamen. Av dessa utbildningar är juristprogrammet minst (lägst antal studenter antas) och därför blir söktrycket högt där. Söktrycket är ofta lägre till utbildningar där många antas, exempelvis lärarutbildning.

Färre nybörjare på grundnivå och avancerad nivå för femte året i rad

Förändringar i dimensioneringen av högre utbildning syns snabbast genom inflödet av nybörjare. Läsåret 2014/15 började 86 000 nya studenter, 57 procent kvinnor och 43 procent män, studera på grundnivå och avancerad nivå vid svenska lärosäten. Det är två procent färre än föregående år och femte året i rad som antalet nybörjare minskade. Hela minskningen avser svenska nybörjare, medan antalet inresande nybörjare ökade något.

I samband med ökat studieintresse under lågkonjunkturen och en tillfällig utbyggnad av högskolan 2010–2011 var antalet nybörjare fler än någonsin tidigare läsåret 2009/10. Sedan dess har antalet nybörjare minskat betydligt och merparten av minskningen avser svenska nybörjare.

Av nybörjarna läser en stor del på fristående kurser, men andelen som läser på ett utbildningsprogram har

ökat de senaste åren. Sedan läsåret 2009/10 har antalet nybörjare minskat i alla studieformer, men mest på fristående kurser.

Ser man till hela volymen studenter (omräknade till helårsstudenter) har det skett en tydlig förändring sedan läsåret 2007/2008 då nuvarande utbildnings- och examensstruktur med utbildningen indelad i tre olika nivåer infördes. Dels har en del av de fristående kurserna sammanförts till generella program, dels har kurserna minskat i antal. Andelen helårsstudenter på fristående kurser har därmed minskat från en tredjedel för 10 år sedan, till en fjärdedel läsåret 2014/15.

Denna trend fortsatte läsåret 2014/15, högskolan blir allt mer programinriktad. Eftersom prestationsgraden är högre på program kan högskolan ur detta perspektiv sägas bli mer effektiv.

Swag minskning av utbildningen på forskarnivå

År 2015 var antalet nybörjare på forskarnivå 2 990, vilket är 200 färre än 2014 och ungefär samma nivå som 2010. Efter att ha ökat i flera år nådde antalet nybörjare på forskarnivå en topp 2012, men år 2013 minskade antalet kraftigt och de två senaste åren har minskningen fortsatt. Minskningen gäller såväl svenska som utländska doktorandnybörjare (personer som kommit till Sverige för att studera på forskarnivå).

För att ge doktoranderna bättre villkor har många lärosäten de senaste åren avvecklat utbildningsbidrag till förmån för den dyrare försörjningsformen doktorandanställning. Denna förändring blev särskilt tydlig 2015 då andelen doktorandnybörjare med doktorandanställning steg med 9 procentenheter. För tio år sedan hade ungefär en tredjedel av nybörjarna doktorandanställning och 24 procent hade utbildningsbidrag som försörjningsform. År 2015 var motsvarande andelar 66 respektive 5 procent. Det innebär att nybörjarnas försörjning har blivit betydligt dyrare för lärosätena. Det kan vara en förklaring till minskningen av antalet nybörjare de senaste åren. På forskarnivå är det nämligen lärosätena själva som beslutar om dimensioneringen, medan det på grundnivå och avancerad nivå till största delen är statens styrning och finansiering som sätter ramar för dimensioneringen.

Sedan 2005 har antalet utländska nybörjare på forskarnivå ökat betydligt medan antalet nybörjare som tillhör den svenska befolkningen har minskat. Det har lett till en ökning av andelen utländska nybörjare från 22 procent 2005 till omkring 40 procent de senaste åren. Samtidigt har andelen i den svenska befolkningen som påbörjar en utbildning på forskarnivå minskat.

Nybörjarna i högskolan speglar inte den svenska befolkningen

En bred rekrytering till högskolan innebär att studenterna i högskolan bör spegla mångfalden i den svenska befolkningen. Så ser det dock inte alltid ut.

Av de som avslutade gymnasieskolan 2011/12 hade 42 procent påbörjat högskolestudier inom tre år. Men övergången till högskolan är betydligt lägre bland män än bland kvinnor, skillnaden är nio procentenheter. Skillnaderna verkar dessutom öka ju äldre årskullen blir vid studiestarten.

Det finns också stora regionala skillnader i andelen som påbörjar högskolestudier. Övergången är generellt högst i storstadskommuner samt förortskommunerna till dessa och lägst i glesbygdskommuner.

Därtill påverkar personers sociala bakgrund (mätt som föräldrarnas högsta utbildning) sannolikheten att påbörja högskolestudier. Ju högre utbildning föräldrarna har, desto större är sannolikheten att börja studera i högskolan. Bland dem som föddes 1990 hade 44 procent påbörjat högskolestudier senast vid 25 års ålder, men andelarna varierade från 22 procent för personer med lågutbildade föräldrar till 69 procent för dem med högutbildade föräldrar. Ungefär så har mönstret sett ut de senaste tio åren, den sociala snedrekryteringen består och har varit i stort sett oförändrad bland dem som föddes mellan 1980 och 1990.

Bland högskolenybjörarna är således de med högutbildade föräldrar överrepresenterade, 39 procent jämfört med 26 procent i befolkningen. Den sociala sammansättningen är ännu skevare på forskarnivå, där 60 procent av nybjörarna hade högutbildade föräldrar. Det beror till stor del på att studenter från skilda sociala ursprung delvis studerar på olika högskoleutbildningar och andelen med högutbildade föräldrar är stor på långa utbildningar som ger behörighet till utbildning på forskarnivå.

Vad gäller personer med svensk eller utländsk bakgrund har däremot skillnaderna jämnats ut. Bland högskolenybjörarna finns det inte längre någon underrepresentation av personer med utländsk bakgrund som själva är födda i Sverige eller som invandrat före skolstart. Tvärtom är övergången till högskolan lite högre bland dem än bland personer med svensk bakgrund. Personer som invandrat efter skolstart är dock underrepresenterade i högskolan och det har inte skett någon förbättring de senaste tio åren.

I utbildning på forskarnivå är personer med utländsk bakgrund väl representerade. Läsåret 2014/15 hade 25 procent utländsk bakgrund, medan andelen var 20 procent för grundnivå och avancerad nivå.

Antalet examinerade fortsatte att öka, men inte på forskarnivå

Läsåret 2014/15 avlade 67 900 personer (63 procent kvinnor, 37 procent män) en examen på grundnivå eller avancerad nivå. Av dem examinerades knappt 60 procent på grundnivå och drygt 40 procent på avancerad nivå. Jämfört med föregående läsår har antalet examinerade ökat med drygt tre procent.

Många avlägger examen både på grundnivå och avancerad nivå och återkommer som examinerad mer än ett år. Tittar man i stället på hur många som tog ut en första examen på högskolenivå, så kallade förstags-examinerade, uppgick de till 54 300 personer läsåret 2014/15, vilket var det högsta antalet någonsin. Trots att antalet nybjörare har minskat fem år i rad fortsatte antalet examinerade att öka. Det beror förmodligen till stor del på att antalet nybjörare ökade läsåren 2007/08-2009/10 och många av dem tar nu examen. Ökningen kan möjligen också delvis bero på att högskolans utbildning blivit mer programinriktad de senaste åren och att fler studerar med syfte att ta en examen.

I utbildningen på forskarnivå skedde däremot ingen ökning av antalet examinerade. De senaste årens ökning av antalet doktorsexamina planade ut 2015 samtidigt som antalet licentiatexamina minskade och sammantaget minskade antalet examina på forskarnivå med fyra procent. Totalt utfärdades 3 560 examina på forskarnivå 2015, varav 2 840 doktorsexamina och 720 licentiatexamina. Könsfördelningen bland de som tog en doktorsexamen var i stort sett jämn, 47 procent kvinnor och 53 män. Bland de som avlade en licentiatexamen var dock männen i majoritet, 61 procent.

Stora variationer i genomströmning

Det finns flera sätt att mäta genomströmningen i högskolan, exempelvis genom examensfrekvens och prestationsgrad. Examensfrekvensen visar andelen som påbörjar ett program som sedan tar ut en examen från programmet. En uppföljning visar att examensfrekvensen var högre på yrkesexamensprogram än på generella program, men varierade mycket mellan olika program. Högst var examensfrekvensen på program som ligger till grund för legitimationsyrken, omkring 90 procent. Det fanns dock yrkesexamensprogram med en examensfrekvens under 50 procent. Examensfrekvensen för generella examina var lägre på grundnivå än på avancerad nivå. Exempelvis var examensfrekvensen 45 procent för kandidatprogram och 60 procent för masterprogram. För generella examina på grundnivå var examensfrekvensen betydligt högre för kvinnor än för män, medan det inte fanns några större könsskillnader på avancerad nivå.

Prestationsgraden är ett mått på i vilken utsträckning studenterna tar sina poäng under terminen eller inom två år. De senaste uppgifterna om prestationsgraden avser därför studenter som var registrerade läsåret 2012/13 och för dem var prestationsgraden 81 procent. Generellt är kvinnornas prestationsgrad högre än männens och 2012/13 var den 83 procent för kvinnor och 78 procent för män. De senaste åren har det skett en svag ökning av prestationsgraden, främst för inresande studenter och i synnerhet betalande studenter.

Prestationsgraden varierar mellan olika utbildningsformer och är betydligt högre på utbildningsprogram

än på fristående kurser. Den är också betydligt högre på campus än på distans. Prestationsgraden är högst på konstnärliga program (93 procent) och yrkesexamensprogram (89 procent) och lägst på fristående kurser på distans (53 procent).

Bland nybörjarna på forskarnivå 2007 hade knappt hälften tagit en doktorsexamen inom fem år. Examensfrekvensen ökade dock med åren och efter åtta år hade 76 procent tagit en doktorsexamen och 6 procent hade tagit en licentiatexamen. Det var alltså 18 procent som inte hade tagit någon examen alls på forskarnivå inom åtta år.

Även om många av de som tar examen på forskarnivå gör det senare än inom den nominella studietiden slutför doktoranderna utbildningen nästan inom de fyra år utbildningen ska ta för doktorsexamen, nettostudietiden är i genomsnitt 8,5 terminer. Många kombinerar utbildningen med undervisning på grundnivå och avancerad nivå och tillsammans med föräldraledigheter och andra ledigheter kan det göra att bruttostudietiden blir betydligt längre.

Utbildningsnivån stiger i många länder – men mest för kvinnor

Som en följd av att allt fler studerar i högskolan så ökar utbildningsnivån i befolkningen. Det gäller såväl i Sverige som i många andra länder. År 2014 hade en tredjedel av den vuxna befolkningen inom OECD minst två års eftergymnasial utbildning, jämfört med 22 procent år 2000. Sveriges utbildningsnivå ligger över OECD-genomsnittet och 2014 hade 39 procent av den vuxna befolkningen en sådan utbildning.

För OECD-länderna år 2000 var andelen med minst två års eftergymnasial utbildning i den vuxna befolkningen ungefär densamma för kvinnor som för män. Kvinnorna har dock i större utsträckning än männen tagit del av utbyggnaden av den eftergymnasiala utbildningen, såväl i Sverige som i de flesta andra OECD-länderna. År 2014 hade andelen med eftergymnasial utbildning därmed ökat till 36 för kvinnorna och 31 procent för männen för OECD-genomsnittet. I Sverige är könsskillnaderna ännu större, 45 procent av kvinnorna och 33 procent av männen hade 2014 minst två års eftergymnasial utbildning.

Bättre arbetsmarknadsutsikter för högskoleutbildade

Lärosätena ska dimensionera sitt utbildningsutbud efter studenternas efterfrågan och arbetsmarknadens behov. Den kombinationen kan ibland vara svår att uppnå, om det finns stor efterfrågan på utbildade samtidigt som intresset bland potentiella studenter inte är lika stort. Det gäller exempelvis vissa lärarutbildningar. Generellt gäller, såväl i Sverige som i övriga OECD, att det är lättare att få ett jobb efter avslutad högskoleutbildning eller annan eftergymnasial utbildning än om man har en kortare utbildning. I Sverige har personer med efter-

gymnasial utbildning en högre sysselsättningsgrad och lägre arbetslöshet än OECD-genomsnittet.

Bland de som tagit en examen på grundnivå eller avancerad nivå var andelen som etablerat sig på arbetsmarknaden ett år efter examen 81 procent 2013. Av dem med yrkesexamen var andelen 86 procent och bland dem som tog en generell examen var andelen etablerade 74 procent ett år efter examen. Etableringen ökar med tiden efter examen.

Högskolans personal blir allt mer meriterad

Efter flera års ökning av antalet anställda vid universitet och högskolor skedde en stabilisering år 2015. Anställda med undervisande och forskande arbetsuppgifter blev något fler, medan anställda med andra arbetsuppgifter minskade. Därmed fortsatte trenden mot en allt högre andel anställda med forskande och undervisande arbetsuppgifter och 2015 var andelen 58 procent.

Under 2015 ökade antalet anställda med forskande och undervisande arbetsuppgifter bara marginellt, men personalsammansättningen fortsatte att förändras i samma riktning som tidigare. Antalet lektorer och anställda i kategorin annan forskande och undervisande personal med doktorsexamen blev fler medan de i samma kategori utan doktorsexamen och adjunkterna fortsatte att minska. Trenden att högskolans personal blir mer meriterad fortsatte alltså 2015. Men bland meriteringsanställningarna ökade de tvååriga postdoktorerna medan de fyraåriga anställningarna minskade.

Könsfördelningen bland den undervisande och forskande personalen har blivit allt jämnare och för alla kategorier utom professorerna ligger den i intervallet 40–60 procent. Bland professorerna blev männen färre 2015 medan kvinnorna ökade i antal. Därmed steg andelen kvinnliga professorer med en dryg procentenhet, till 26 procent.

Jämfört med andra statliga sektorer är andelen med tidsbegränsad anställning relativt hög inom högskolan. Det beror delvis på att vissa anställningar enligt regelverket ska vara tidsbegränsade, exempelvis meriteringsanställningar. De senaste åren har andelen med tidsbegränsad anställning minskat. Minskningen fortsatte 2015 och andelen tidsbegränsat anställda uppgick till 30 procent.

En internationellt präglad högskola

I lärosätenas uppgifter ingår att främja förståelsen för andra länder och internationella förhållanden och det kan göras på olika sätt. Ett sätt är att främja internationell mobilitet såväl inom utbildningen som bland de anställda.

På alla nivåer i högskolan är de internationella inslagen betydande. Av nybörjarna på grundnivå och avancerad nivå är 24 procent inresande studenter och i utbildningen på forskarnivå är motsvarande andel 38 procent (utländska doktorander). Efter en kraftig minskning av

antalet inresande studenter på grundnivå och avancerad nivå i samband med att studieavgifter infördes hösten 2011 har antalet inresande nybörjare ökat kontinuerligt, särskilt antalet betalande studenter.

Läsåret 2014/15 ökade antalet nya inresande studenter med två procent. Hela ökningen avsåg freemover-studenter, medan utbytesstudenterna minskade för tredje året i rad (hösten 2015 ökade dock utbytesstudenterna igen). Av freemover-studenterna var 1/3 betalande och den gruppen ökade kraftigt. Därmed ökade också lärosätenas intäkter av studieavgifter påtagligt. Hösten 2015 finansierade 37 procent av de betalande studenterna sina studier helt eller delvis med stipendier. Ungefär två tredjedelar av stipendierna täckte hela studieavgiften.

När det gäller utresande studenter är det i första hand antalet utbytesstudenter som lärosätena har möjlighet att påverka, genom att erbjuda intressanta utbyten och möjligheter att tillgodoräkna de studier som genomförts utomlands i den svenska utbildningen. Antalet utresande utbytesstudenter på grundnivå och avancerad nivå är förhållandevis få och uppgick läsåret 2014/15 till 7 180, vilket är drygt hälften av antalet inresande utbytesstudenter. Sett till det totala antalet registrerade studenter på grundnivå och avancerad nivå som var 343 300 var det alltså bara drygt två procent som var på ett internationellt studentutbyte. Men många av de registrerade studenterna studerar bara någon eller ett par terminer och deltar kanske därför inte i utbyten. Bland dem som tog sin första examen på grundnivå eller avancerad nivå läsåret 2014/15 var det 14 procent som hade studerat utomlands, en något högre andel bland män än bland kvinnor.

Den internationella mobiliteten förefaller vara större bland lärosätenas anställda med undervisande och forskande uppgifter än bland studenterna. Enligt en enkätundersökning framkom att 37 procent av de tillfrågade hade varit utomlands inom sin anställning för att forska, undervisa eller studera under det senaste året. Könsskillnaden var relativt stor, bland kvinnorna uppgav 31 procent att de varit utomlands, medan motsvarande andel för männen var 41 procent.

Trendbrott i finansieringen

I Sverige bedrivs merparten av den offentligt finansierade forskningen inom högskolan och inte, som i många andra länder, inom statliga forskningsinstitut eller liknande. Därför har den svenska högskolan på totalnivå sin tyngdpunkt i forskning och sedan 2008 har den trenden förstärkts. Staten har gjort en kraftig satsning på forskning som resulterat i att lärosätena fått betydligt ökade intäkter för forskning och utbildning på forskarnivå. De reformer som genomförts inom utbildning på grundnivå och avancerad nivå under samma period har dock till stor del finansierats inom befintliga medel. Men år 2015 skedde ett litet trendbrott då intäkterna för forskning och utbildning på forskarnivå planade ut medan intäk-

terna för utbildning på grundnivå och avancerad nivå ökade något.

Under 2015 inleddes en permanent utbyggnad av högskolan och anslagen för grundnivå och avancerad nivå ökade något. Anslagen för forskning och utbildning på forskarnivå minskade däremot med tre procent 2015 i fasta priser, medan intäkterna från externa finansierare fortsatte att öka. Intäkterna från såväl statliga myndigheter som privata finansierare i Sverige ökade, medan intäkterna från EU minskade.

Lärosätenas totala intäkter var knappt 67 miljarder kronor 2015, vilket är 0,6 miljarder högre än 2014 i fasta priser. Av de totala intäkterna avsåg 28 miljarder kronor utbildning på grundnivå och avancerad nivå och 39 miljarder forskning och utbildning på forskarnivå. Jämfört med andra länder investerar Sverige mycket i verksamheten vid universitet och högskolor och dessutom består merparten av finansieringen av offentliga medel. Enligt OECD tillhör Sverige de länder som har högst kostnad per student när kostnaden för forskning inkluderas. Om man jämför kostnaderna för enbart utbildning är Sveriges kostnad per student lite högre än OECD-genomsnittet.

Lärosätena varierar mycket i storlek. De stora universiteten har sin tyngdpunkt i forskning och flera av dem omsätter tio gånger mer än flera av högskolorna. Det gör att de dominerar den nationella bilden av högskolans finansiering. Vid högskolorna och de nya universiteten är det dock utbildning på grundnivå och avancerad nivå som dominerar verksamheten.

Kommande volymförändringar

För utbildning på grundnivå och avancerad nivå baseras den statliga ersättningen på registrerade studenter och avklarade poäng, med skilda belopp för utbildning inom olika utbildningsområden. Ersättningen är alltså uppdelad i två delar och den totala ersättningen per student påverkas av studenternas poängproduktion (prestationsgraden). De senaste åren har den genomsnittliga ersättningen per helårsstudent ökat, delvis för att beloppen höjts. Men ökningen förklaras också av att andelen studenter inom områden med högre ersättning har ökat, samt av att prestationsgraden har stigit. Med en mer programinriktad högskola har prestationsgraden stigit något och därmed har också den totala ersättningen per student ökat.

Det innebär att utan tillskott räcker anslagen till att finansiera färre studenter. Den permanenta utbyggnad av utbildning på grundnivå och avancerad nivå som inleddes 2015 dämpas av att en tillfällig utbyggnad samtidigt upphör. Resten av anslagsökningen äts upp av att den genomsnittliga ersättningen per student har stigit och antalet helårsstudenter ökade därför inte 2015. Den permanenta utbyggnad som har inletts innebär att den teoretiska utbildningskapaciteten beräknas ha ökat med cirka 5 500 helårsstudenter 2019 jämfört med 2015, men utbyggnaden bedöms inte börja få effekt förrän 2017.